

Helena Chwiedosik

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: helenachwiedosik@o2.pl

ORCID: 0000-0001-6598-722X

Czasopismo „Niwa” w dokumentach WUKPPiW w Białymstoku z lat 1956–1957

W powojennym okresie Polski Ludowej obowiązywała ideologia zakładająca jedność klasową proletariatu ponad różnicami narodowymi. Nie uwzględniała ona istnienia więzi religijnych i narodowych oraz grup etnicznych w obrębie polskiego społeczeństwa, wyróżniających się przynależnością do historycznie ukształtowanych wspólnot kulturowych posiadających świadomość własnej odrębności¹.

Gdy w roku 1956 w Polsce przestawały obowiązywać ideologiczne przekonania o jednolitym charakterze narodowościowym i zaczęła zmieniać się sytuacja mniejszości narodowych, w centralnych strukturach aparatu władzy doszło do podjęcia decyzji przełomowych, m.in. dla mniejszości². Były one stymulowane do zrzeszania się we wspólnotowych organizacjach i otrzymały zgodę na wydawanie własnych czasopism. Białostockie stało się jednym z regionów, w którym władza partyjna usilnie agitowała w tym celu zamieszkujące na obszarze województwa mniejszości, spośród których naj-

¹ A. Sadowski, *Białystok jako typ miasta zróżnicowanego etnicznie*, w: *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości. 19 II 1919 – 19 II 1999* red. C. Kukło, Białystok 2000, s. 176.

² E. Mironowicz, *Mniejszości narodowe Polski północno-wschodniej w epoce stalinizmu (1948–1954)*, w: *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu – spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W.F. Wilczewski, Białystok–Warszawa 2009, s. 84–93.

liczniejszą, ukształtowaną wskutek powojennych przesiedleń, w liczbie co najmniej 125 tys. stanowili Białorusini³.

W niniejszym artykule zamierzam przedstawić początek działalności tygodnika „Niwa”, powołanego do życia przez Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne [dalej: BTSK]⁴, skupiające ludność pochodzenia białoruskiego mieszkającą w Polsce. Dokonując analizy dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk [dalej: WUKPPiW] w Białymstoku cenzurującego to pismo, spróbuję ustalić, czy przyjęte przez nie założenia ideologiczne i wynikające z nich cele były realizowane bez przeszkód oraz w jaki sposób układały się relacje „Niwy” z białostocką delegaturą Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk [dalej: GUKPPiW]⁵.

Geneza i aspiracje „Niwy”

Szczęśliwym trafem w 1954 roku do Białegostoku przybył z nakazem pracy absolwent Instytutu Literatury Uniwersytetu w Moskwie – Jerzy Wołkowycki⁶. Po krótkim okresie zatrudnienia w „Gazecie Białostockiej” otrzymał od władz partyjnych zadanie zorganizowania białoruskiej organizacji kulturalnej i utworzenia białoruskiego wydawnictwa⁷.

³ M. Markiewicz, *Mniejszości narodowe*, w: tegoż, *Odwilż na prowincji. Białostoczczyzna 1956–1960*, Białystok–Warszawa 2019, s. 142.

⁴ Zjazd założycielski BTSK odbył się w Białymstoku 26 lutego 1956 r.

⁵ Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk funkcjonował formalnie w Polsce w latach 1946–1990, powołany na mocy dekretu z dnia 5 lipca 1946 roku. W art. 2. określone zostały zadania Głównego Urzędu: „1) nadzór nad prasą, publikacjami i widowiskami w zakresie przewidzianym w szczególnych przepisach prawnych, 2) kontrola rozpowszechniania wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku, obrazu i żywego słowa; kontrola ta ma na celu zapobieżenie: a) godzeniu w ustrój Państwa Polskiego, b) ujawnianiu tajemnic państwowych, c) naruszaniu międzynarodowych stosunków Państwa Polskiego, d) naruszaniu prawa lub dobrych obyczajów, e) wprowadzaniu w błąd opinii publicznej przez podawanie wiadomości niezgodnych z rzeczywistością” [cyt. za *Dokument 2. Dekret z dnia 5 lipca 1946 roku o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, w: *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949. Dokumenty do dziejów PRL*. Zeszyt 6, oprac. D. Nałęcz, Warszawa 1994, s. 28]. Struktury terenowe Głównego Urzędu tworzyły Wojewódzkie Urzędy Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Ich zadaniem było cenzurowanie w ramach prewencyjnej kontroli wstępnej i wtórnej, zgodnie z otrzymywanymi szczegółowymi dyrektywami. Obecny stan badań na temat cenzury jest obszerny.

⁶ G. Val’kavyc’ki, *Viry. Natatki redaktara*, Belastok 1991, s. 3 [tłumaczenie: H.C.].

⁷ Patrz: A. Karpiuk, *Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w latach 1956–1970*, Waliły, <https://pdf.kamunikat.org> > download [dostęp 16.05.2024]. Prace organizacyjne trwały już na przełomie września i października 1955 roku, gdy pod patronatem KW PZPR w Białymstoku

Nowo powstałe w Białymstoku BTSK, pod kierownictwem Aleksego Kozła, zaczęło prowadzić bardzo aktywną działalność, skierowaną do mniejszości białoruskiej w mieście i spełniającą względem niej funkcję adaptacyjną, integracyjną, poznawczą, rozrywkową i narodową⁸. Powołało do życia tygodnik „Niwa”, wydawany w języku białoruskim. Specjalny numer gazety ukazał się przed formalnym zjazdem założycielskim organizacji, mającym miejsce 26 lutego 1956 roku. Wołkowycki został pierwszym, długoletnim redaktorem naczelnym nowego pisma, które wychodziło regularnie od czwartego marca 1956 roku w Białymstoku. Zapisał się w historii „Niwy” jako główny architekt działań na rzecz wydawniczego sukcesu czasopisma.

Od samego początku w „Niwie” pracowały osoby znane nie tylko w środowisku białoruskim. Wokół gazety skupiała się białoruska inteligencja, literaci, ale też mieszkańcy podlaskich wsi, spośród których rekrutowało się wielu korespondentów „Niwy”. Związani z nią byli m.in.: socjolog – Włodzimierz Pawluczuk, znany pisarz białoruski – Sokrat Janowicz, poeci i białoruteniści – Aleksander Barszczewski i Jan Czykwin, historycy – Eugeniusz Mironowicz, Oleg Łatyszonek. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych swoje rysunki i karykatury publikował w „Niwie” Leon Tarasewicz.

Gazeta aspirowała do bycia autentycznym głosem białoruskiej mniejszości narodowej, dlatego na jej łamach poruszano zarówno tematy kulturalne, oświatowe, narodowe, jak i społeczne – o nierównościach, ukazujące konflikty oraz poziom niezadowolenia społecznego. Zakres prezentowanych tematów mógł potencjalnie oznaczać problemy w pracy redakcyjnej, gdyż to właśnie na tego rodzaju publikowanych treściach o charakterze polityczno-społecznym, społeczno-ekonomicznym, czy obyczajowym, mogących uchodzić za podważające porządek społeczny, szczególnie skupiona była uwaga rządzących, którzy dysponowali narzędziem umożliwiającym i wspomagającym niepodzielne sprawowanie władzy. Był nim GUKPPiW w Warszawie oraz jego delegatury wojewódzkie. Niezgodne z posiadanymi przez urzęd-

utworzona została kilkunastoosobowa tzw. grupa inicjatywna, której celem było wypracowanie kształtu przyszłego towarzystwa. Członkowie tego zespołu rekrutowali się z kierowniczych kręgów władzy partyjnej i administracji państwowej. Poza Jerzym Wołkowyckim, będącym instruktorem KW PZPR w Białymstoku, w jej skład weszli: Aleksy Kozioł – pracownik KW PZPR w Białymstoku, Eljasz Fiedorowicz – sekretarz WRN w Białymstoku, Szymon Szymaniuk – kierownik oddziału administracyjnego KW PZPR w Białymstoku, Sergiusz Soroko – dyrektor liceum w Hajnówce, Piotr Ostaszewicz – kierownik spółdzielni produkcyjnej, Mikołaj Bura – pracownik prokuratury, Filip Kiziewicz – dyrektor przedsiębiorstwa wodociągów w Białymstoku, Mikołaj Samocik – kierownik Wydziału Oświaty w Hajnówce, Bazyli Litwińczyk – kierownik Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki w Białymstoku.

⁸ A. Sadowski, *Białystok jako typ miasta zróżnicowanego etnicznie*, s. 186.

ników cenzury wytycznymi, a więc niewłaściwe zredagowanie tekstów mogło zagrażać obowiązującemu, pozytywnemu wizerunkowi wspólnoty narodowej, związanemu z homogenicznością społeczeństwa, asymilacją, lecz nie z dążeniami emancypacyjnymi mniejszości narodowych. Namaszczenie przez białostockie władze partyjne najpierw tzw. grupy inicjatywnej do utworzenia białoruskiej organizacji społeczno-kulturalnej, a następnie założyciela organu prasowego i skierowanie Wołkowickiego na stanowisko redaktora naczelnego nowego pisma, nie sytuowało gazety w uprzywilejowanej pozycji. Wręcz przeciwnie, nie tylko nie zwalniało z zasady przestrzegania poprawności politycznej treści publikowanych w „Niwie”, ale ze względu na funkcjonowanie jako organ prasowy organizacji mniejszości narodowej, pismo podlegało szczególnemu nadzorowi lokalnej władzy, a pod jej bezpośrednim dyktandem funkcje kontrolne wykonywali pracownicy białostockiej delegatury GUKPPiW. Działając zgodnie z jego dyrektywami, poddawali kontroli m.in. wszystkie publikacje ukazujące się w przestrzeni publicznej na obszarze swego działania, oceniając przestrzeganie zgodności treści z ogólnie narzuconymi i bezwzględnie obowiązującymi wartościami ideologicznymi komunistycznej władzy. Niewątpliwie trudne wyzwanie postawili przed sobą redaktorzy tygodnika „Niwa”, chcący wypełnić rzetelnie czekające ich zadania.

Cel badania

Na podstawie analizy sprawozdań cenzorskich pochodzących z WUKP-PiW w Białymstoku oraz dokumentacji KW PZPR w Białymstoku przyjrzałam się początkowemu okresowi pracy redakcji „Niwy”, a także jej efektom związanym z realizacją założeń tematycznych publikowanych treści. Ustaliłam relacje gazety z urzędem cenzury, tym bardziej, że z dotychczasowych badań nad lokalną białostocką cenzurą, dotyczących zarówno przedziału czasowego 1944–1959, jak i 1965–1979 wynika, że do roku 1980 stosunki między kontrolowanymi podmiotami, tj. redakcją „Gazety Białostockiej”, „Niwy”, „Kontrastów”, a WUKPPiW w Białymstoku układały się bezproblemowo. Wyniki mojej pracy pokazują, że w roku 1956 miał miejsce konflikt między kierownictwem zespołu „Niwy” a cenzurą instytucjonalną oraz lokalną władzą partyjną.

Celem mojego badania było sprawdzenie, w jaki sposób, poczynawszy od roku 1956, przebiegała współpraca redakcji „Niwy” z partyjnymi władzami wojewódzkimi, z których inspiracji doszło do założenia pisma? Czy miały miejsce potyczki redaktorów tygodnika z białostockimi cenzorami? Jak wyglądały kontakty cenzorów ze środowiskiem dziennikarsko-literackim

oraz jakie strategie stosowały względem siebie te dwa podmioty? Uwagę skierowałam na okres kryzysów społeczno-politycznych w PRL roku 1956 i 1957, ich rezonowanie w sferze publicznej regionu białostockiego oraz wpływ na tematykę tekstów publikowanych w „Niwie”.

W badaniu sięgnęłam do przesyłanych do centrali sprawozdań okresowych z działalności WUKPPiW w Białymstoku⁹, pochodzących z zespołu GUKPPiW, znajdującego się w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Podałam analizie sprawozdanie dotyczące IV kwartału roku 1956¹⁰. W kontekście przeze mnie zaproponowanym jest to źródło dotychczas nieprzywoływane w literaturze przedmiotu. Ponadto wykorzystałam również dokumenty archiwalne KW PZPR w Białymstoku, przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku¹¹.

Należy zaznaczyć, iż tematowi cenzurowania życia kulturalnego w województwie białostockim poświęcono dotychczas dwie prace badawcze, opublikowane w roku 2020, autorstwa Kamili Budrowskiej¹² oraz Katarzyny Kościewicz¹³. Dziesięć lat wcześniej obroniona została praca magisterska Karoliny Dudzień-Mróz na temat cenzurowania „Gazety Białostockiej” w latach 1951–1975, napisana pod kierunkiem pierwszej z wymienionych badaczek¹⁴. Stan badań na temat działalności białostockiej cenzury jest zatem niewielki, chociaż łącznie obejmuje lata 1944–1979, a więc długi przedział czasowy. W jednej z wyżej wymienionych prac został przywołany temat „Niwy”.

⁹ AAN, GUKPPiW, sygn. 4330, *Informacja o ingerencjach dokonanych w okresie 16.XII.1978 – 31 marzec 1979 r.*, z dnia 14.04.1979 r., k. 92–96 [ortografia oryginalna – dop. H.C.]; AAN, GUKPPiW, sygn. 4330, *SPRAWOZDANIE DELEGATURY GŁÓWNEGO URZĘDU KONTROLI PRASY, PUBLIKACJI I WIDOWISK W BIAŁYMSTOKU za okres od 16.XII.1978 r. do 15.XII.1979 r.*, z dnia 24 grudnia 1979 r., k. 158–160 [ortografia oryginalna – dop. H.C.]; AAN, GUKPPiW, sygn. 4330, *SPRAWOZDANIE Delegatury GUKPPiW w Białymstoku za okres od 16 grudnia 1979 r. do 15 grudnia 1980 r.*, z dnia 24 grudnia 1980 r., k. 178–189; AAN, GUKPPiW, sygn. 4330, *SPRAWOZDANIE OKRĘGOWEGO URZĘDU KONTROLI PUBLIKACJI I WIDOWISK W BIAŁYMSTOKU za okres od 15 grudnia 1980 r. do 30 grudnia 1981 r.* z dnia 31 grudnia 1981 r., k. 192–200.

¹⁰ AAN, GUKPPiW, sygn. 3666, *Sprawozdanie za IV-ty kwartał 1956 roku*, z dnia 17 stycznia 1957 r.

¹¹ APB, sygn. 1212, *Informacja o poczytności i oddziaływaniu na społeczeństwo pochodzenia białoruskiego tygodnika „Niwa”*.

¹² K. Budrowska, *Białostocki Urząd Cenzury wobec środowiska intelektualnego i kulturalnego regionu w latach 1944–1959. Rekonesans badawczy*, „Bibliotekarz Podlaski” 2020, nr 1 (XLVI), s. 37–54.

¹³ K. Kościewicz, *Cenzura wobec czasopisma „Kontrasty” w latach 1965–1979*, „Bibliotekarz Podlaski” 2020, nr 1 (XLVI), s. 97–118.

¹⁴ K. Dudzień-Mróz, *Cenzurowanie „Gazety Białostockiej”. 1951–1975*. Nieopublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem Kamili Budrowskiej w roku 2010. Autorka oparła się na materiałach z zespołu KW PZPR w Białymstoku, Wydział Propagandy.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż uzyskane wyniki badań są interesujące, a w moim przekonaniu temat białostockiej cenzury zasługuje na kontynuację oraz poszerzenie zarówno zakresu chronologicznego – uwzględniającego ostatnią, jakże istotną dekadę pracy miejscowej delegatury¹⁵ – ale także zakresu tytułów prasowych tworzonych w okresie PRL na regionalnym rynku¹⁶.

Sprawozdania białostockiego urzędu cenzury

Sprawozdania przesyłane z delegatury białostockiej do GUKPPiW były zazwyczaj sporządzane według podobnego szablonu. Temat związany z tygodnikiem „Niwa” pojawił się dopiero w sprawozdaniu za „IV kwartał 1956 roku”. Dowiedzieliśmy się, że kontrolę „Niwy” powierzono towarzysze Eufrozynie Borowik, ze względu na jej znajomość języka białoruskiego. Była ona zatrudniona w sekretariacie WUKPPiW, gdzie ponadto wykonywała inne prace¹⁷. Jak wynika z treści przywołanego sprawozdania, cenzorskie obowiązki względem „Niwy” przyszło jej wypełniać w niespokojnym okresie społeczno-politycznego wrzenia w kraju¹⁸. Pracownicy cenzury białostockiej,

¹⁵ Tematowi cenzurowania białostockiej prasy w aspekcie wydarzeń społeczno-politycznych Sierpnia '80 poświęcona jest praca Heleny Chwiedosik, złożona do druku w „Studiach Podlaskich” 2025, t. 33, z. 2, zatytułowana *Niewypowiedziany przełom. Wpływ wydarzeń roku 1980 na działalność i sprawozdawczość Delegatury Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Białymstoku*.

¹⁶ Dla badań nad wojewódzkimi urzędami cenzury duże znaczenia mają trzy inne prace: książka Bogusława Gogola traktująca o działalności Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w Gdańsku w latach 1945–1958, Piotra Nowaka opisująca wybrane aspekty działalności cenzury prewencyjnej na przykładzie urzędu poznańskiego w latach 1946–1955, a także monografia Mariusza Patelskiego, omawiająca zagadnienia związane z działalnością urzędu cenzury w województwie opolskim w latach 1950–1990.

¹⁷ AAN, GUKPPiW, sygn. 3666, *Sprawozdanie za IV-ty kwartał 1956 roku*, k. 69.

¹⁸ Wydarzenia Poznańskiego Czerwca 1956 r. były pierwszymi w powojennej historii Polski wystąpieniami przeciwko władzy ludowej. Dały one początek przemianom politycznym zwanym „odwilżą” polskiego Października 1956. Do krwawych zająć mieszkańców Poznania ze służbami bezpieczeństwa oraz wojskiem doszło 28 czerwca. Uznaje się, że w czasie starć zginęło ponad 70 osób. Na zwołanym w lipcu 1956 r. VII plenum KC PZPR ujawniły się dwie frakcje: „natolińczycy” [dogmatycy] oraz dążący do ograniczonych zmian „puławianie”. W tym czasie żądania zmian formułowano na łamach młodzieżowego tygodnika „Po Prostu” oraz na wiecach robotników i studentów. 12 października odbyło się posiedzenie Biura Politycznego PZPR, w którym wziął udział Gomułka. W długim przemówieniu skrytykował politykę partii i pełne podporządkowanie ZSRS. Na koniec obrad podjęto decyzję o zwołaniu plenum KC PZPR i uzupełnieniu składu Biura Politycznego o Gomułkę i bliskich mu działaczy. 21 października towarzysz „Wiesław” został wybrany na nowego I sekretarza KC. 24 października odbył się wiec na placu Defilad (wzięło w nim udział ok. 400 tys. osób). Na koniec Gomułka

poza codzienną pracą merytoryczną, oczekiwali z dnia na dzień, jak określali, „nowych, poważnych wiadomości politycznych”, które następnie mogłyby być tematem dyskusji podczas odpraw roboczo-informacyjnych, prowadzonych przez naczelnika urzędu Jana Jantasa. Oceniali jako właściwe swoje zaangażowanie w pracę wykonywaną w niekorzystnych warunkach „podniesionej temperatury politycznej”. Podkreślali, że „w doniosłych dniach października”¹⁹ zespół cenzorski delegatury „zdał egzamin dojrzałości politycznej”, gdyż „orientacji politycznej nie stracił”²⁰. Odnosząc się do prowadzonej w tym okresie kontroli białostockich wydawnictw periodycznych, stwierdzali, iż okres ten należał do najbardziej niespokojnych, „gorących”, pod względem dokonywanych z redakcjami uzgodnień co do publikowanych tekstów²¹.

Tygodnik „Niwa” został zaliczony do pism sprawiających cenzurze problemy, które już wcześniej były sygnalizowane, zarówno Komitetowi Wojewódzkiemu PZPR, jak i GUKPPiW. Komitetowi Wojewódzkiemu partii cenzura zarzucała [sic!] „niedostateczny [...] wpływ polityczny” na władze Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, zaś „w szczególności” na redakcję jego organu prasowego, „Niwy”. Nie odnosiły pożądanego skutku wezwania przedstawicieli redakcji „Niwy” do siedziby komitetu, a następnie w trakcie posiedzeń egzekutywy komitetu omawianie z poszczególnymi dziennikarzami kwestii spornych występujących w ich pracy redakcyjnej.

Piętnowano brak właściwego zaangażowania redakcji „Niwy” w sprawę wyborów do sejmu PRL²² i pomijanie tego tematu, niedostateczne włączanie się w kampanię wyborczą. W drugim numerze pisma z 1957 roku doszło

wypowiedział słowa będące zapowiedzią końca odwilży: „Dość wiecowania!”. Za ostateczny koniec zmian uznawana jest podjęta w październiku 1957 r. decyzja KC PZPR o zamknięciu tygodnika „Po Prostu”.

¹⁹ Patrz: na temat sytuacji społeczno-politycznej w Białymstoku i regionie w roku 1956: M. Kietliński, A. Pasko, *Na Fali Października 1956 roku. Białostocczyzna w świetle dokumentów archiwalnych*, Białystok 2006.

²⁰ AAN, GUKPPiW, sygn. 3666, *Sprawozdanie za IV-ty kwartał 1956 roku*, k. 69.

²¹ Tamże, k. 71.

²² Wybory odbyły się 20 stycznia 1957 roku. <https://szczecin.ipn.gov.pl/pl9/aktualnosci/157511,Przystanek-Historia-Powiew-Demokracji-Wybory-do-Sejmu-PRL-w-1957-roku.html> [dostęp 17.11.2024]: „Pierwotnie termin wyborów do sejmu wyznaczono na 16 grudnia 1956 r., ale na pierwszym posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR z udziałem Władysława Gomułki, które odbyło się 17 października 1956 r., przełożono je. Wybory miały być bardziej demokratyczne, dopuszczono np. do zgłoszenia większej liczby kandydatów ponad ustalony limit posłów oraz listę osób bezpartyjnych. Odbywały się w atmosferze zmian zarówno partyjnych, jak i społecznych. W Związku Sowieckim potępiono kult Stalina, zmarł Bolesław Bierut [03.1956], w Poznaniu doszło do powstania [28.06.1956], reorganizowano aparat bezpieczeństwa”.

do wstrzymania przez cenzurę artykułu zatytułowanego *Wybory*. Powodem do zakwestionowania było dostrzeżenie w nim treści o charakterze „defenzywnym”²³ [sic!] i brak politycznego poparcia dla „programu i kandydatów Frontu Jedności Narodu”, forsowanych przez władze. Dopiero po dokonaniu zmian zezwolono na publikację tego tekstu.

Podsumowując tego typu sytuację, cenzorzy informowali, że trudno im było porozumieć się z redakcją „Niwy” i wyegzekwować właściwe podejście do uwag Urzędu. Zarzucali redaktorom pisma „mętlik polityczny”, zbyt silne przywiązanie do spraw narodowych, a jednocześnie eksponowanie Białorusinów jako skrzywdzonej mniejszości narodowej:

Redakcję „Niwy” cechuje swego rodzaju jakiś mętlik polityczny przez mocne podkreślanie i apelowanie do Białorusinów jako mniejszości narodowej rzekomo dotąd bardzo pokrzywdzonej, wyszukiwanie ich większych skupisk, postulowanie wprowadzenia języka białoruskiego do szkół i w tych miejscowościach, w których ludność nie bardzo przychylnie ustosunkowuje się do tego i t.p.²⁴

Uważali, że redaktorzy „Niwy” poprzez próbę narzucenia idei wprowadzenia języka białoruskiego do szkół wbrew woli ludności miejscowej prowokowali niepokoje społeczne, wywołując niepożądane nastroje zarówno wśród ludności pochodzenia białoruskiego, a nawet rdzennie polskiej²⁵: „Dowodem tego są różne anonimy, jakie otrzymuje «Gazeta Białostocka» i Komitet Wojewódzki w tej sprawie”²⁶.

²³ AAN, GUKPPiW, sygn. 3666, *Sprawozdanie za IV-ty kwartał 1956 roku*, z dnia 17 stycznia 1957 r., k. 70 [pisownia oryginalna – dop. H.C.]. Zapewne cenzor miał na myśli nieprzychylnie rządowym ustaleniom, co do m.in. list wyborczych, stanowisko redakcji „Niwy”, uchylającej się od zaangażowania się w kwestię wyborów do Sejmu PRL zgodnie z oczekiwaniami władz, wycofywanie się z uczestnictwa w propagandowej akcji wyborczej, a także brak „politycznego poparcia programu i kandydatów Frontu Jedności Narodu”.

²⁴ Tamże [pisownia oryginalna – dop. H.C.].

²⁵ „Drugim odruchem Białorusinów w tym czasie było domaganie się likwidacji szkół z białoruskim językiem nauczania. Niekiedy żądano tylko pozostawienia języka ojczystego jako jednego z przedmiotów. Najczęściej argumentowano to faktem, że białoruski język literacki jest nieprzydatny, ponieważ «nie daje tyle korzyści co język polski lub rosyjski». [...] W końcu 1955 r., gdy pojawiła się fala żądań likwidacji szkół z białoruskim językiem nauczania, nie było jeszcze żadnej białoruskiej instytucji, która usiłowałaby powstrzymać ten proces. Władze oświatowe przejawiały wówczas więcej troski o szkolnictwo białoruskie niż sami zainteresowani” [E. Mironowicz, *Litwini i Białorusini w okresie odwilży gomułkowskiej (1955–1958)*, w: *Mała stabilizacja w województwie białostockim 1956–1970*, red. M. Markiewicz, Białystok 2012, s. 107]; „W powszechnej opinii posługiwanie się językiem białoruskim i jego nauka przysparzały więcej kłopotów niż pożytku, ponieważ utrudniały edukację na wyższych szczeblach, a tym samym zawodowy i społeczny awans” [M. Markiewicz, *Mniejszości narodowe*, s. 146].

²⁶ AAN, GUKPPiW, sygn. 3666, *Sprawozdanie za IV-ty kwartał 1956 roku*, k. 70.

Powołując się na treści anonimów wysyłanych przez miejscową ludność do „Gazety Białostockiej” i Komitetu Wojewódzkiego partii, cenzorzy tłumaczyli źródła niepokojów rozgrywkami politycznymi prowadzonymi przez niektórych członków BTSK, wyrażających swe niezadowolenie z powodu braku reprezentantów mniejszości białoruskiej wśród posłów do sejmu spoza listy Frontu Jedności Narodu [dalej: FJN]. Białoruscy działacze dawali tym samym wyraz swojej dezaprobaty dla wielu kandydatów na posłów pochodzenia białoruskiego zgłoszonych z listy FJN.

W sprawozdaniu do Głównego Urzędu Kontroli cenzorzy sugerowali wspólnotę poglądów redakcji i kierownictwa Towarzystwa, a jako przerost ambicji oceniali ich postawy w kluczowych kwestiach, m.in. wyborów do Sejmu, krytykując ich podejście do spraw narodowościowych mniejszości białoruskiej.

Poddawali w wątpliwość klarowność stanowiska kierownictwa Białoruskiego Towarzystwa i redakcji „Niwy” wobec spraw społeczno-politycznych dotyczących społeczeństwa polskiego, w tym mniejszości białoruskiej. Podważali słuszność programową pisma wyrażaną w publikacjach na jego łamach. Uznawali niektóre inicjatywy BTSK, rozpowszechniane przez ich organ prasowy, za niewłaściwe i wywołujące niepokój społeczny.

*
* *

Zdecydowanie, w świetle sprawozdania WUKPPiW w Białymstoku, w relacji do wydarzeń społeczno-politycznych roku 1956 i 1957, redakcja czasopisma „Niwa” jawi się jako opierająca się politycznym naciskom i wpływom ze strony aparatu władzy partyjnej i cenzorskiej oraz dążąca do zachowania niezależnego stanowiska w kwestiach narodowościowych dotyczących mniejszości białoruskiej. Redakcja pragnie krzewić historię i kulturę białoruską, a tym samym, od początku istnienia, sprawia problemy w pracy cenzorskiej, o czym WUKPPiW informuje zarówno wojewódzkie władze partyjne, jak też swoich zwierzchników, czyli GUKPPiW w Warszawie.

W „Niwie” rozumiano kulturę jako czynnik narodowotwórczy, wspierający rozwój społeczności białoruskiej. Dlatego broniący swoich poglądów redaktorzy „Niwy” stosowali próbę sił i wchodzili w spory z cenzorami. Nierzadko byli indywidualnie wzywani na posiedzenia egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku w celu korygowania treści niewłaściwych z punktu widzenia władz. Na szczęblu partyjnym zapadały rozstrzygnięcia ostateczne, przesądzające i wiążące dla obu stron – zarówno dla autora, jak i dla cenzorów. Jednak w październiku roku 1956 doszło do sytuacji precedensowej i zaburzenia właściwej hierarchii w relacji pomiędzy

WUKPPiW i KW PZPR w Białymstoku, któremu białostocka cenzura zarzuciła „niedostateczny [...] wpływ polityczny” na władze Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, a przede wszystkim na redakcję czasopisma „Niwa”. Można wnioskować, iż powodem tak radykalnego posunięcia urzędników cenzury stała się sytuacja patowa, w której znaleźli się z redakcją pisma. W roku 1956, zarówno zespół cenzorski, jak i Eufrozyna Borowik, odpowiedzialna za kontrolę prewencyjną tygodnika „Niwa”, wykonywali swoje obowiązki w poczuciu zagrożenia stabilizacji, wynikającego z napiętej sytuacji społeczno-politycznej w kraju, a także w Białymstoku i regionie²⁷. W tak niespokojnym okresie, chcąc uniknąć zaognienia sytuacji, zapewne usiłowali osiągnąć porozumienie z kontrolowanym pismem. Nieskuteczność wpływu i brak sprawczości aparatu partyjnego w zakresie nadzoru informacji rozpowszechnianych w sferze publicznej, w obliczu narastającego wrzenia społecznego w Białymstoku i innych polskich miastach, mogły wzbudzić duży niepokój w instytucji odpowiedzialnej m.in. za kontrolę słowa pisanego. Na podstawie analizy treści cenzorskiego sprawozdania można przyjąć, iż zawiodły cenzorskie metody wymuszenia konsensusu z pismem, więc w tej kwestii oczekiwano skutecznego działania ze strony decydentów partyjnych.

Mechanizmy cenzury zmieniały się wraz ze zmianą polityki państwa i wytycznych szczegółowych, zgodnie z którymi prowadzone były zadania Urzędów Kontroli. Stąd wynikała ich dynamika i skala działań. Jednak w związku z pozytywną oceną dziesięciu lat działalności „Niwy” należy założyć, iż po burzliwym jej początkowym okresie, naznaczonym sytuacją wrzenia społeczno-politycznego w kraju, współpraca redakcji z WUKPPiW w Białymstoku zaczęła układać się w sposób właściwy²⁸. Cenzorzy nadal śledzili i wyszukiwali treści drażliwe z obszaru tematów polityczno-społecznych, narodowościowych, oświatowych czy kulturalnych, wymagające ich interwencji, zaś redaktorzy „Niwy” rzetelnie i odpowiedzialnie podchodzili do wypełniania zadań, które stały przed organem prasowym Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego.

²⁷ Patrz: przypis 19.

²⁸ APB, sygn. 1212, *Informacja o poczytności i oddziaływaniu na społeczeństwo pochodzenia białoruskiego tygodnika „Niwa”*, k. 1–14. Dnia 23 lutego 1966 roku Wydział Administracyjny Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku zaprosił Towarzysza Walentego Awiera Kierownika Wydziału Propagandy Komitetu Wojewódzkiego w/m na posiedzenie Komisji Narodowościowej przy Komitecie Wojewódzkim, na której została dokonana ocena działalności redakcji „Niwy” ze szczególnym uwzględnieniem „poczytności” i oddziaływania gazety na społeczeństwo pochodzenia białoruskiego. Ocena wypadła pozytywnie, ale we wnioskach znalazły się uwagi i zalecenia na przyszłość dotyczące m.in. współpracy gazety z Zarządem Głównym BTSK.

Warto też dodać, że pomimo istnienia korzystnego dla mniejszości narodowych oficjalnego stanowiska władz peerelowskich na temat heterogeniczności i zróżnicowania etnicznego społeczeństwa polskiego, w praktyce, aż do lat sześćdziesiątych utrzymywały się „przekonania o jednolitym charakterze narodu polskiego oraz o szczątkowych i zanikających odrębnościach innych grup etnicznych”²⁹. Można stąd wnioskować o skali i zasięgu działalności społeczno-politycznej i kulturalnej, w tym wydawniczej, prowadzonej przez przedstawicieli mniejszości białoruskiej w regionie białostockim, która nie była zbyt widoczna w życiu kulturalnym Białegostoku. Stan ten uległ zmianie dopiero z początkiem lat osiemdziesiątych, gdy wystąpił wyraźny wzrost etniczności w życiu miasta³⁰.

Bibliografia

- AAN, GUKPPiW, sygn. 3666, *Sprawozdanie za IV-ty kwartał 1956 roku, z dnia 17 stycznia 1957 r.*
- APB, sygn. 1212, *Informacja o poczytności i oddziaływaniu na społeczeństwo pochodzenia białoruskiego tygodnika „Niwa”.*
- Budrowska Kamila (2020), *Białostocki Urząd Cenzury wobec środowiska intelektualnego i kulturalnego regionu w latach 1944–1959. Rekonesans badawczy*, „Bibliotekarz Podlaski”, nr 1, s. 37–54.
- Chwiedosik Helena (2025), *Niewypowiedziany przełom. Wpływ wydarzeń roku 1980 na działalność i sprawozdawczość Delegatury Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Białymstoku*. Praca złożona do druku w „Studiach Podlaskich”, t. 33, z. 2.
- Dudzień-Mróż Katarzyna (2010), *Cenzurowanie „Gazety Białostockiej”. 1951–1975*. Nieopublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem Kamili Budrowskiej. *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949. Dokumenty do dziejów PRL*. Zeszyt 6 (1994), oprac. D. Nałęcz, Warszawa: ISP PAN.
- Gogol Bogusław (2012), *„Fabryka fałszywych tekstów”. Z działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Karpiuk Aleksander, *Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w latach 1956–1970*, Walify, <https://pdf.kamunikat.org> > download [dostęp 16.05.2024].
- Kietliński Marek, Pasko Artur (2006), *Na Fali Października 1956 roku. Białostocczyzna w świetle dokumentów archiwalnych*, Białystok: Wydawnictwo Prymat.
- Kościewicz Katarzyna (2020), *Cenzura wobec czasopisma „Kontrasty” w latach 1965–1979*, „Bibliotekarz Podlaski”, nr 1 (XLVI), s. 97–118.

²⁹ A. Sadowski, *Białystok jako typ miasta zróżnicowanego etnicznie*, s. 176.

³⁰ Tamże, s. 189–190.

- Markiewicz Marcin (2019), *Mniejszości narodowe*, w: M. Markiewicz, *Odwilż na prowincji. Białostoczczyzna 1956–1960*, Białystok–Warszawa: IPN, s. 142–155.
- Mironowicz Eugeniusz (2009), *Mniejszości narodowe Polski północno-wschodniej w epoce stalinizmu (1948–1954)*, w: *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu – spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W.F. Wilczewski, Białystok–Warszawa: IPN, s. 84–93.
- Mironowicz Eugeniusz (2012), *Litwini i Białorusini w okresie odwilży gomułkowskiej (1955–1958)*, w: *„Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970*, red. M. Markiewicz, Białystok: IPN, s. 97–116.
- Nowak Piotr (2012), *Cenzura wobec rynku książki. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu w latach 1946–1955*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Patelski Mariusz (2019), *„Czujni strażnicy demokracji” ludowej. Urząd Cenzury w województwie opolskim. 1950–1990*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Przystanek Historia – Powiew Demokracji. Wybory do Sejmu PRL w 1957 roku, <https://szczecin.ipn.gov.pl/p19/aktualnosci/157511,Przystanek-Historia-Powiew-Demokracji-Wybory-do-Sejmu-PRL-w-1957-roku.html> [dostęp 17.11.2024].
- Sadowski Andrzej (2000), *Białystok jako typ miasta zróżnicowanego etnicznie*, w: *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości. 19 II 1919 – 19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok: Instytut Historii UwB, s. 167–193.
- Val’kavyc’ki Georgij (1991), *Viry. Nataŭki redaktara*, Belastok: Bibliatëčka Belaruskaga Litaraturnaga Ab’adnannâ „Belaveža”.

The Journal *Niwa* in the Records of the Provincial Office for the Control of Press, Publications, and Performances in Białystok from the Years 1956–1957

Abstract

This article draws on documents preserved in the Archives of Modern Records in Warsaw (from the collection of the Main Office for the Control of Press, Publications, and Performances) and the State Archives in Białystok (from the collection of the Provincial Committee of the Polish United Workers’ Party, Propaganda Department). The author examines the origins and aspirations of the weekly *Niwa*, established by the Belarusian Socio-Cultural Association, which brought together people of Belarusian descent living in Poland. Based on an analysis of these primary sources, the study reconstructs how the ideological principles adopted by the editorial board were implemented and how the magazine’s objectives were pursued. It also explores the nature of *Niwa*’s relations with the Białystok branch of the Main Office for the Control of Press, Publications, and Performances.

Keywords: archival sources, Belarusian Socio-Cultural Association, periodical *Niwa*, censorship, Provincial Office for the Control of Press, Publications, and Performances in Białystok